

дагы талапка тийиштүү даражада жооп бере албай келе жатты.

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч, толук эмес жана орто класстары үчүн кыргыз тилинин программасы 1938-жылы түзүлгөн. Кыргыз тили боюнча окутула турган маалыматтардын көлөмүн аныктоо, окуу материалдарын класстарга бөлүштүрүү, кыргыз тилинин грамматикасы боюнча түшүнүк берүү жана окутуунун айрым усулдары жөнүндө мугалимдерге маалымдоо программанын негизги максаты болгон. Ошону менен бирге чакан сөздүк сунуш кылынып, 1-4-класстардын окуучулары үчүн 200-250 сөз берилген.

1939-жылы аталган программаны Т.Актанов кайрадан иштеп чыккан. Программда ал кыргыз тилине окутуу кандай көлөмдө берилери жана окутуу усулдары жөнүндө маалымат берүү менен 1-4-класстардын окуучулары кеминде 500-600 сөз үйрөнүүгө жана өз ойлорун айтып берүүгө тийиш экендигин көрсөткөн.

1930-жылдардын орто ченинен тартып республиканын мектептеринде жана окуу жайларында орус тилин окутуп-үйрөтүү жөнүндө токтомдор чыга баштаган. 1937-жылдан баштап буржуазиячыл улутчулдар, фашисттик агенттер жана троцкистчи-бухаринчи оңчулдар башка элдерди орус элине каршы үгүттөп жатат, андай элементтер кыргыз мектептеринде да бар. Буга окшогон эл душмандарына каршы күрөшүү үчүн орус тилине окутуп-үйрөтүүнү күчөтүү керек деген чакырык макалалар чыккан. 1938-жылдын 11-апрелинде Кыргыз Республикасынын БАКнын президиумунун, ал эми 12-апрелинде Эл Комиссарлар Совети менен Кыргызстан Компартиясынын БКсынын токтому жана аны ишке ашыруу боюнча чаралар, токтомдорго түшүндүрмөлөр жарыяланган.

Мына ошентип орус тилине өзгөчө көңүл буруунун натыйжасында кыргыз тилинин ролу барган сайын төмөндөп, ага бөлүнгөн сааттардын саны кыскартыла баштаган. Мунун натыйжасында жана Улуу Ата Мекендик согуштун айынан бөтөн тилдүү мектептерде кыргыз тили боюнча программаларды түзүү солгундап кеткен. 1946-жылы гана «Программа по киргизскому языку для русских семилетних и средних школ» түзүлүп, анда кыргыз тилин окутуунун негизги максаты:

1) окуучуларды тиричилик темала-рынын чегинде кептик көнүмүштөр менен куралдандыруу;

2) грамматикалык формалардын маанисин айырмалоого жана өздөштүрүлгөн грамматикалык материалды кыргызча сүйлөшүүдө пайдалана билүүгө үйрөтүү;

3) кыргызча байланыштуу жана көркөм окуунун, жазуунун, жөнөкөй иш кагаздарын жана материалдарды, сөздүк-төрдү пайдалануу

менен орус тилинен кыргыз тилине, кыргыз тилинен орус тилине которуунун көнүмүштөрүнө көнүктүрүү болуп саналарлыгы көрсөтүлгөн. Андан тышкары окутуп-үйрөтүүнүн элементтери төмөнкүдөй бөлүш-түрүлгөн:

1) грамматикалык материал;

2) кепти өстүрүү;

3) окуу;

4) жазуу иштери;

5) орус тилинен кыргыз тилине, кыргыз тилинен орус тилине которуу.

Андан тышкары тилге үйрөтүү үчүн грамматикалык материалдардын тизмеси такталган жана кепти өстүрүү үчүн 5-7-класстар үчүн 180 – 200, 8-10-класстар үчүн 350-400 лексикалык бирдиктерди өздөштүрүүнүн ченемдери көрсөтүлгөн.

Аталган программа 1949-жылы кайрадан басылган. Жогоруда аталган программаларга караганда бул программанын артыкчылыктары болгондугуна карабастан, негизинен, тилдин тутумун окуп-үйрөнүүгө багытталып калган.

1951-жылы «Программа по кыргызскому языку для 5-8 классов русских школ» жарык көргөн. Анын алгылыктуу жагы жумасына сабакка 2 сааттан бөлүнүп, жылына ар бир класка 66 саатты түзгөн. Грамматиканы үйрөтүүгө ар бир класста болжол менен 35 сааттан берилген. 5-8-класстардын окуучулары үчүн өздөштүрүлүүгө тийиш болгон жаңы сөздөрдүн саны 350-400 жаңы сөздү түзүп, 7-классты бүткөн окуучунун сөздүк запасы 1100-1200 кыргызча сөздөн турууга тийиш болгон.

Бул программа 1953-жылы редакторлонууп, 8-9 класстардын программасы кошулуп берилип, керектүү маалыматтар кара тамга менен бөлүп көрсөтүлгөн жана кээ бир абзацтар менен толукталып кайрадан басылган. Айрым сөз түркүмдөрүнө бөлүнгөн сааттар кыскартылып, башкаларына кошулган.

И.А. Батманов түзгөн орус жана кыргыз тилдеринин салыштырма грамматикасы боюнча программа 1955-жылы чыккан.

Кыргыз тили жана адабияты боюнча 1958-жылдын июль айында өткөрүлгөн республикалык кеңешменин чечиминде программа жана окуу китептери тууралуу төмөнкүлөр айтылган:

«Мектепте эне тилин жана адабиятын окутуудагы кемчиликтердин дагы бир себеби – бул сабактар боюнча програм-малар, окуу китептери ушул мезгилдеги талаптарга толук жооп бере албай келе жаткандыгы. Окуу китептери менен программалардын ортосунда али да болсо айырмачылыктар бар. Айрым темалар боюнча программалык материалдар окуучулардын өздөштүрүүсү үчүн өтө оор. Кээ бир авторлор окуу китебин түзүүдө программа боюнча берилген сааттарды эсепке алышпайт».

Мектептерде кыргыз тили менен адабиятты окутуунун сапатын түп-тамырынан бери жакшыртуу үчүн, республикалык кеңешменин чечимине негиздеп, агартуу министрлиги кыргыз тили менен адабиятынын программаларынын жалпы түзүлүшүн, мазмунун жана сааттарга бөлүштүрүлүшүн кайрадан карап чыгып, жаңы программанын долбоорун түздүрдү. Долбоордо төмөнкүлөр эске алынган:

а) окуучулардын өздөштүрүүсүнө оор жана ашык болгон, ошону менен бирге ар кайсы класстарда кайталана берилүүчү материалдарды ылайыгына карай кыскартуу;

б) программалык материалдардын жөнөкөй же татаалдыгына карай сааттарга бөлүштүрүү;

в) программа менен окуу китептеринин ортосунда эч кандай айырмачылыктарга жол бербөө.

1958-жылы Кыргыз ССРинин Агартуу министрлиги бекиткен “1859-1959-окуу жылында орус мектептеринде окуп жаткан кыргыз балдары үчүн кыргыз тили менен адабиятынын программасы” чыккан. Бул программа негизинен кыргыз тилинин оозеки сүйлөшүү речине ээ боло алган жана орус тилинин грамматикасы менен тааныш-тыгы бар балдар үчүн эсептелген. Ошондуктан мугалим тигил же бул материал боюнча окуучулардын жетишерлик билими болгон учурда ага көп анчалык токтолбостон, башка бөлүктөргө өтө берүүсү айтылган. Башталгыч класс-тарда грамматикага берилген сааттар айрым темалар боюнча бөлүнгөн эмес. Ал окуучулардын өздөштүрүүсүнө жараша мугалимдердин чечимине калтырылган. Аталган программа 1959-1960-окуу жылы үчүн кайра басылып, түшүнүк каты гана кеңейтилип берилген.

“Орус мектептеринде окуган кыргыз окуучуларына кыргыз тилин милдеттүү түрдө окуп-үйрөнүүнү жокко чыгаруу жөнүндө” Кыргыз ССР Министрлер Советинин токтомун ишке ашыруу тууралуу” Кыргыз ССР Эл агартуу министрлигинин 1960-жылдын 14-мартындагы буйругунан кийин бөтөн тилдүү мектептерде окуган кыргыз окуучуларына кыргыз тилин милдеттүү түрдө окутуп-үйрөтүү үзгүлтүккө учураган.

1976-жылы орус мектептеринин 1-8 класстары үчүн өркүндөтүлүп түзүлгөн программа чыккан. Программада төмөнкү талаптар баяндалган:

1) сабакты сүйлөшүү сабактарына айландыруу;

2) сүйлөшүү кебинде айрым коммуникациялык ыкмаларды колдонуу.

Булардан сырткары практикалык сунуштар дээрлик жок. Грамматикалык формаларды өздөштүрүүгө, сөздөрдү жаттап үйрөнүүгө, аларга ылайык сүйлөм түзө билүүгө өзгөчө көңүл

бурулган. Окула турган тексттердин темалары, айрым көркөм чыгармалардын үзүндүлөрү берилген.

Коомду демократиялаштыруунун, кайра куруунун жана ачыктыктын шарданы менен кош тилдүүлүк жөнүндө маселе курч коюла баштаган. КПСС БКнын 1988-жылдын февралындагы пленумунун токтомунда төмөнкүдөй көрсөтмө берилген: “Жергиликтүү улуттук тилди башка улуттардын жашта-рынын үйрөнүшү колдоого алынсын”. Ошондуктан дээрлик 25 жылдан кийин кыргыз тилин окутууга маани берилип, 1988-жылы “Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-8-класстары үчүн кыргыз тилинин программасы” чыккан. Бул программада кыргыз тили предмет катары өзүнө төмөнкүлөрдү камтууга тийиш экендиги айтылган:

1) оозеки кепти өнүктүрүү үчүн өбөлгөлөрдү түзүүнү;

2) окугандардын мазмунун айтып берүүнү;

3) бөтөн тилди окутуп жаткан мугалим-дердин кыргыз жана орус тилдеринин типтүү өзгөчөлүктөрүн жакшы билүүсүн;

4) бөтөн тилге окутууда мугалимдин эне тилинин өзгөчөлүктөрүн эске алуусун.

Андан тышкары окугандарды туура айтуу жана түшүнүү, грамматикалык материалдар менен туура жазуу эреже-лерин өздөштүрүү негизги талаптардан болуп саналган. Программада кептик иштин угуу жана сүйлөө өздүү түрлөрү эсепке алынган эмес.

“Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 1989-жылы кабыл алынгандан кийин мамлекеттик тил катары кыргыз тилинин колдонулуу чөйрөсү кеңейгенине байланыштуу “Программа по кыргызскому языку для преподавателей курсов и самостоятельного изучения” (түзүүчү Э.Абдулдаев, “Мектеп басмасы, 1989) жумушчу долбоору басылып чыккан. Ал баарынан мурда тиричиликте, коомдук жана өндүрүштүк чөйрөлөрдө коммуникативдик мамилелерди камсыз кылуу, ошондой эле басма сөздөн, радиодон жана телекөрсөтүүдөн кыргыз тилинде алган маалыматты түшүнүү максатында кыргыз тилин өздөштүрүүнү каалаган эл чарба кызматкерлерине арналган. Программа окуу китептерин түзүүчү авторлорго, окутуучуларга, ошондой эле кыргыз тилин өз алдынча үйрөнгөн адамдарга сунуш кылынган.

Андан сырткары окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде ага бөлүнгөн сааттардын саны көбөйүп, окутуу бөтөн тилдерде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тили милдеттүү предмет катары киргизилген.

Кыргыз билим берүү институтунун кызматкерлери түзгөн “Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-9 класстары үчүн кыргыз

тилинин программасы" 1992-жылы жарык көргөн. Аталган программа 2000-жылы кайрадан басылып чыгып, анда жалпы билим берүүчү мектепте кыргыз тилин мамлекеттик стандарттарга ылайык окутуунун мазмунуна жаўыча мамиле жасалган. Программага окутуунун максаты жана милдеттери, башталгыч жана жогорку класстардагы окуу процесси өздүү маселелер кеңири каралган. Кыргыз тили боюнча ошол кезге чейин колдонулган программалар толугу менен кайрадан иштелип чыгып, бирок окутуунун башталгыч этабынын (I–IV класстар) жана негизги этабынын (V–XI класстар) мүнөздөмөлөрү, окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги кыргыз тилин өздөштүрүүнүн деўгээ-линин чен-өлчөмү жок. Окуучулардын билимин контролдоонун баасы (тесттердин, тесттик тапшырмалардын үлгүлөрү), экинчи тил катары кыргыз тилин үйрөнүүдө эне тилин эсепке алуу каралган эмес.

Окутуп-үйрөтүү орус тилде жүргүзүлүүчү мектептер үчүн кыргыз тилин окутуп-үйрөтүүнүн программасынын 2004-жылдагы редакциясы (Түзгөндөр С.Рысбаев, А.Алымова, Э.Абдраева) кол-донулууга тийиш деген Август кеңешмелериндеги чечимди толугу менен кабыл алуу мүмкүн эмес болгон, себеби окуу китептери сыяктуу эле мектептер окуу программалары менен толук камсыздалбаган. Ошондуктан мугалимдер колдо бар программалар богонча иш жүргүзүшкөн. Окуу программалары жана окуу китеп-тери туурасында мына ушундай кей-гөйлүү маселелерге байланыштуу, тагыраак айтканда, бардык мектептер алар менен камсыз болбогондуктан, окуу китептери менен окуу программа-ларынын ортосунда ажырым пайда болуп, натыйжада мугалимдер колдо бар окуу китебинин негизинде өздөрү учур-дун талабына ылайыкташтырып план түзүүгө аргасыз болушкан.

Окуу китептерин жана программаларды түзүүнүн практикасы ар кандай түшүнбөстүктөрдүн келип чыкканды-гынын айкын далили болду. Бир катар учурларда авторлор кыргыз тили боюнча окуу китептерин тиешелүү программасыз түзүп, аларда тиешелүү курактык топтун өздөштүрүүсү үчүн аныкталган мазмундун көлөмү аныкталбай калган. Анын тескерисинче кээ бир учурларда түзүлүп калган окуу китептерине программаны туура келтирүү аракеттери жасалган. Билим берүүнүн мазмунун этап боюнча калыптандыруунун илимий логикасын бузуунун мындай фактылары айрым учурларда окуу китептеринде өтө татаал, турмуштан ажыраган жана билим берүүнүн максатына жооп бербеген материалдардын камтылышына алып келген. Натыйжада китептердин баары эле

мыкты окуу китептерин түзүүнүн жүрүшүндө иштелип чыккан чен-өлчөмдөргө ылайык келген эмес.

Предметтин негизги маселелерин бөлүп көрсөтүү менен программа окуу китебиндеги маалыматтын көлөмүн даана аныктоого тийиш. Программага негизги билимдер менен көнүмүштөргө карата коюлуучу талаптарды даана баяндоо предметти окутуунун жүрүшүндө жетишилүүчү окутуу-тарбия берүү процессинин максаттарын кеңири айкындаштыруу болуп саналат. Мына ошондо гана мугалимдей эле окуу китебинин автору окуучулар кандай негизги түшүнүктөр менен идеяларды өздөштүрүүгө, ар бир окуу жылынын ичинде аларда окуу ишинин натыйжасында кандай билгичтиктер менен көнүмүштөр калыптанууга тийиш экендиги жөнүндө айкын көрсөтмө алат. Окутуу курсунун тереңойлонуштурулган, илимий жактан негиз-делген программасы окуу китебинин маалыматтык милдетти ийгиликтүү аткарышынын манилүү шарты болуп саналат. Автордун же авторлор коллективинин программаны так сакташы – мыкты окуу китебин түзүүнүн өбөлгөсү.

Россиянын практикасы көрсөткөндөй, биздин өлкөдө программаларды ар ким түзүп жана каалагандай чыгара берген практика келечекте токтотулууга тийиш. Ал үчүн программаларга ишке тиешеси бар органдар, илимий жана усулдук илим изилдөө мекемелери тарабынан тиешелүү стандарттар, талаптар жана эрежелер иштелип чыгышы, ошондой эле түзүлгөн программалардын кол жазмасы кеўири талкууланып, андан кийин Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги бекиткенден кийин гана чыгарылышы зарыл.

Адабияттар:

1. Программа по кыргызскому языку для русских, семилетних и средних школ. Токмок, 1949. - 19с.
2. Программа кыргызского языка для начальных, неполных, средних русских школ. Ф., Кыргызмамбас, 1939, 104 с.
3. «Жаңы маданият жолунда» журналы, 1928. №6-7.
4. Зуев Д.Д. Школьный учебник. М., Педагогика, 1983. 63 с.
5. Кыргыз тилинин программасы. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин I - III класстары үчүн. Түзгөндөр: Э.Абдулдаев жана Ж.Мамытов. Ф., «Мектеп», 1988.
6. Актуальные проблемы и перспективы развития обучения русскому языку как иностранному. Киев, КИИГА, 1988.
7. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз тили боюнча программалары. Ф., «Мектеп» басмасы.